

روایت جنگ در دل جنگ

بانگاهی به مستندهای سید مرتضی آوینی

دکتر انیس دووکتور

استاد دانشگاه سوربن

ترجمه محمدمهدی شاکری

انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران، ۱۳۹۷

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه	دوویکتور، آنیس Devictor, Agnès
عنوان و نام پدیدآور	روایت جنگ در دل جنگ/ آنیس دوویکتور؛ ترجمه‌ی محمدمهدی شاکری؛ سرویراستار: مریم امینی؛ ویراستاران: زهرا فلاح شاهرودی، ایمان خدافرد. تهران: واحه؛ بنیاد سینمایی فارابی، ۱۳۹۹.
مشخصات نشر	۳۲۰ ص؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
مشخصات ظاهری	۵۰۰۰۰ ریال : 4-20-622-978
شابک	فبیا
وضعیت فهرست‌نویسی	عنوان اصلی: Images, combattants et martyrs: la guerre Iran-Irak vue par le cinéma
یادداشت	iranien, [2015].
موضوع	فیلم‌های جنگی — ایران — تاریخ و نقد
رصود	War films-- Iran -- History and criticism :
موضوع	جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷ — سینما و جنگ
موضوع	Iran-Iraq War, 1980-1988-- Motion pictures and the war :
شناسه روده	شاکری، محمدمهدی، ۱۳۵۱ - مترجم
شناسه افزود	امینی، مریم، ۱۳۳۶ - ویراستار
شناسه افزود	خلج شاهرودی، زهرا، ۱۳۶۴ - ویراستار
شناسه افزود	خدافرد، ایمان، ۱۳۶۶ - ویراستار
شناسه افزود	Khodafard, iman :
شناسه افزود	بنیاد سینمایی فارابی
رده بندی کنگره	PN ۱۰۰۶/۹
رده بندی دیویی	۱۱/۴۳۶ س.
شماره کتابشناسی ملی	۶۰۵۰۱۱۱

«تألیف این کتاب در چهار جوب هم کار به میان بنیاد سینمایی فارابی، انتشارات واحه و انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران (ایفری) به انجام رسیده است.»

انتشارات بنیاد سینمایی فارابی

● روایت جنگ در دل جنگ: با نگاهی به مستندهای سید مرتضی اوینی

دکتر آنیس دوویکتور، استاد دانشگاه سوربن، ترجمه محمدمهدی شاکری

● ناشر: نشر واحه و انتشارات بنیاد سینمایی فارابی

● نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۹ ● شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ● قیمت: ۴۵،۰۰۰ تومان

● سرویراستار: مریم امینی ● ویراستاران: زهرا فلاح شاهرودی، ایمان خدافرد

● مدیر هنری و طراح گرافیک: حمید کثیری ● ناظر چاپ: حمید علی محمدی

● شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۲۲-۲۰-۴ ● لیتوگرافی: کوثر ● چاپ: پایدار

● مرکز پخش: ۸۸۱۰۵۱۲، ۰۹۱۹۲۲۴۴۱۸۲ ● تهران، خیابان مفتح جنوبی، خیابان ورزنده، پلاک ۱۶، واحد ۶

● تلفکس: ۸۳۲۱۸۳۳

تمام حقوق محفوظ و متعلق به نشر واحه و بنیاد سینمایی فارابی است.

فهرست

۹	سیاس نامه
۱۰	یادداشت ناشر
۱۳	یادداشت مترجم
۱۸	پیش درآمد
۲۰	درآمد
۲۲	فیلم های داستانی
۲۴	فیلم های مستند
۲۷	زمینه ی نظری
۲۸	نقشه ی کتاب
۲۹	راه و بیراه: تجربه ها، روش شناسی و سیاس گزاری
۳۷	فصل اول جنگ به روایت سینمای داستانی
۴۴	بخش اول سینمای جنگی تأثیر پذیرفته

الف. تعاریف و کارکردهای ژانر ۴۴

ب. اقتباس‌ها:

ژانر وسترن ۴۶

فیلم جنگی ۵۱

فیلم‌های جنگ ویتنام ۵۴

فیلم‌های تعلیقی ۵۷

ج. شخصیت‌ها: بدها و خوب‌ها

بدها ۶۰

خوب‌ها ۶۶

د. فیلم‌های جنگی ساخته‌شده توسط نسل جدید و ... نسل قدیم

نسل برآمده از انقلاب ۷۲

نسل قدیم ۷۳

نوگرایی برآمده از نواقعی گرای ایتالیایی:

جست‌وجوی ۲ (امیر نادری، ۱۳۶۰) ۷۴

کیلومتر پنج (حاج‌الله صفی، ۱۳۶۱) ۷۶

از سینمای کودک ۱۰ مسئله ملی در زمان جنگ:

باشو، غریبه‌ی کوچک (بهرام بیضی، ۱۳۶۸-۱۳۶۴) ۷۸

مشق شب (عباس کیارستمی، ۱۳۷۷) و محدودیت‌های تبلیغات ۸۱

بخش دوم

سینمای دفاع مقدس: آفرینش ژانری ملی ۸۶

الف. تصویر ذهنی کربلا در میزانشن‌های سینما ۸۷

ب. مطالعه‌ی موردی:

کربلا در نگاه تماشاگر: سقای تشنه‌لب (رسول ملاقلی‌پور، ۱۳۶۱) ۹۴

بخش سوم

شهیدان و جنازه‌ها:

نمایش «کشته‌های خودی» بر پرده‌ی سینما ۱۰۳

الف. نمایش شهادت در معنای قرآنی و شیعی ۱۰۴

ب. شهیدانی برای وطن یا سکولار شدن شخصیت شهید ۱۰۸

- ج. جنازه‌ها: نمایش پیش با افتادگی مرگ
 ۱۱۱
 د. جانبازان قطع عضو: شهیدان زنده؟
 ۱۱۳
 ه. عزاداری‌ها و گورستان‌ها در هنگامه‌ی جنگ
 ۱۱۷
 و. مرگ بیرون از محدوده‌ی قاب در فیلم‌های مستند
 ۱۲۲

بخش چهارم

تخلیل سینمایی در طول جنگ

- در پهنه‌ی بازنمایی ملت و مسائل اعتقادی
 ۱۲۷

فصل دوم

- انقلاب در نگاه: یک دیگری را دگرگونه فیلم گرفتن
 ۱۳۵

بخش اول

نوگرایی سینمایی در ونه‌ی آرمون انقلابی

- الف. در باب ریشه‌های نوگرایی سینمایی «به سبک ایرانی»
 ۱۳۹
 ب. انقلاب در چهار تحریر سینمایی
 ۱۴۲
 قضیه شکل اول، شکل دوم (عاسر کیارستمی)
 ۱۴۲
 تازه نفس‌ها (کیانوش عیاری)
 ۱۴۷
 جست‌وجو (امیر نادری)
 ۱۵۲
 اجاره نشینی (ابراهیم مختاری)
 ۱۵۷

بخش دوم

«جهاد» نگاه

- الف. تعهد انقلابی مرتضی آوینی در تلویزیون
 ۱۶۳
 ب. فیلم‌پردازان جوان انقلابی در برابر واقعیت یا چه گونه از فقر فیلم بگیریم؟
 ۱۷۰

- فیلم ساختن از انقلاب در شهرستان
 ۱۷۲
 منطق قصه و نوگرایی سینمایی
 ۱۷۸

فصل سوم

- فیلم‌های مرتضی آوینی از جبهه‌ی جنگ
 ۱۹۰

بخش اول

- روشی برای فیلم برداری در بوته‌ی آزمون جنگ
 ۱۹۳ الف. نخستین تصویربرداری‌ها
 ۱۹۴ ب. مجموعه‌ی حقیقت به مثابه تجربه‌ی بنیادین
 ۱۹۷ ج. تطبیق وسایل با شرایط جنگی
 ۲۰۰ د. تصویربرداری طولانی مدت یا ضد گزارش تلویزیونی
 ۲۰۳ هـ. فیلم برداری در تمامی شرایط
 ۲۰۶ و. بازسازی جنگ مقابل دوربین؟
 ۲۰۹ «تدوین ممنوع» یا فیلم برداری از جنگ در نماهای طولانی
 ۲۱۱

بخش دوم

- انسان شناسی بصری جبهه
 ۲۱۶ الف. رن‌ها و حرکات
 ۲۱۷ ب. سار و سار جنگ
 ۲۲۲ ج. جنگ از دریچه‌ی صداها
 ۲۲۴

بخش سوم

- بازتاب‌های بصری جنگ چهارم اول (۱۹۱۸-۱۹۱۴)
 ۲۲۶ بخش چهارم
 ۲۳۱ تصاویر حذفی
 ۲۳۱ الف. عرصه‌ای غاری از خشونت و عوارض آن
 ۲۳۵ ب. قصه‌های خانوادگی به شدت رمزگذاران شاه

فصل چهارم

در میانه‌ی امر مرئی و امر نامرئی:

- مستند جنگی به مثابه مناسک عرفانی
 ۲۴۰

بخش اول

- تأثیر عرفان شیعی: چند نشانه
 ۲۴۳ الف. معنای ظاهری و معنای باطنی قرآن
 ۲۴۳ ب. امامان و «اولیاء الله»
 ۲۴۵ ج. تأویل و اصل اقلیت
 ۲۴۹

۲۵۱	د. تجلیل از ظاهر
۲۵۲	ه. بینش دوانگاران به نسبت به عالم
	بخش دوم
۲۵۴	ارجاعات عرفانی آشکار در مستندهای جنگی
۲۵۵	الف. بسیجیان: رزمندگان و «اولیاء الله»
۲۶۰	ب. رابطه‌ی دوگانه و دوگونه با جنگ
	ج. مراحل عرفان:
۲۶۲	بیداری
۲۶۳	از دست دادن، تبعید
۲۶۴	تول
	بخش سوم
۲۶۵	«تأویل سینمایی» اوفس میزبان به سوی خداوند هدایت می‌کند
۲۶۶	الف. دیالکتیک سینما باطن و ظاهر
۲۷۰	ب. صدا و تدوین: واسطه‌های عرفان سینمایی
۲۷۰	ج. صدای روی تصویر به مثابه ابزار شاعرانه‌ی فاصله‌گذاری
۲۷۵	د. تدوین به مثابه تجربه‌ی زمینی
	بخش چهارم
۲۷۸	سینمایی متفاوت: مدرن و عارفانه
	نتیجه‌گیری
۲۸۴	پس از جنگ
۲۸۷	جنگ‌های دیگر
۲۹۱	
۲۹۵	فیلم‌شناسی
۲۹۹	منابع
۳۱۴	اعلام

سپاس نامه

(به ترتیب الفبای لاتین)

مریم امینی، نگار عسکری، محمد امانی، استفان اودوئن روزو، سید محمد آوینی،
مصطفی دالایی، کاترین و تقی آذرنی، ماینا بدای، رمی بوشارلا، کریستیان برومبِرْه،
آنست کاراکاش، آلن کارو، محمد زرر، مونیک و ژیلبر دوویکتور، امیر و وحید
اسفندیاری، ژان میشل فرودون، ابراهیم حاتمی کیا، عطا حیاتی، آریتا همپاریان، دنی
هرمان، ماگالی و نیکولا هسپل، جمشید حیدری، ایدر حسینی، سید محمد جوزی،
پیروز کلانتری، ملک جهان خزایی، عباس کیارستمی، سیلوان لیندپرگ، حسین علی
لیالستانی، شهلا رستم خانی، محسن مخملباف، مژگان مصدقی، سابرینا مرون،
حسین معززی نیا، ابراهیم مختاری، امیر نادری، شیرین نادری، اسمی نرواگلیز، جامل
اوبشو، ناصر پلنگی، کامی پره‌آن، رفیع پیتز، داوود روزگرد، کتابخانه سبزی، مهدی
شاگری، محسن سلیمانی، کمال تبریزی، لادن طاهری، نادر تکمیل دبیون، مهران
تمدن، مادالین وویه.

یادداشت‌ناشر

خانم انیس دوویکتور را اولین بار یکی از سفرهایشان به تهران ملاقات کردم؛ زمانی که نگارش کتاب حاضر را تقریباً به اتمام رسانده بودند و برای چاپ آن در فرانسه آماده می‌شدند. در سفرهای بعدی‌شان به تهران نیز، چند بار دیگر همدیگر را ملاقات کردیم و درباره‌ی موضوعات مختلف فرهنگی حرف زدیم. آن‌چه در این دیدارها به نظرم تازه و جذاب می‌آمد، علقه و توجهی بود که ایشان نسبت به سینمای داستانی و مستند ایران در مقطع جنگ تحمیلی و به‌ویژه نسبت به مجموعه مستندهای شهید آوینی داشتند و در هر دیدار به نحوی آن را از من می‌کردند. مدتی بعد از طرف ایشان به جلسهِ رونمایی کتابشان در انجمن ایران‌شناسی فرانسه در تهران دعوت شدم. و در آن جلسه بود که برای اولین بار تا اندازه‌ای با محتوای مشخص کتاب آشنایی پیدا کردم و مشتاق شدم که متن آن را بخوانم. به لطف سرکار خانم دوویکتور نسخه‌ای از کتاب را دریافت کردم و پس از تورقی کلی، از دوستان معتمدی که بیش از من به زبان فرانسه مسلط‌اند، خواهش کردم که آنها نیز کتاب را بخوانند تا بتوانیم درباره‌ی آن با هم گفت‌وگو کنیم؛ و خب، نتیجه

بسیار رضایت بخش بود. این گونه، چند ماه پس از شب رونمایی کتاب، به خانم دوویکتور ایمیلی فرستادم و پیشنهاد کردم که اگر ایشان نیز تمایل دارند، کار ترجمه و انتشار کتاب به زبان فارسی را به نشر واحه بسپارند.

اما ضمن پاسخ‌های خانم دوویکتور متوجه شدم که بیشتر، بخش‌هایی از کتاب انتخاب و به فارسی ترجمه شده و از سوی مؤسسه‌ی ایران‌شناسی فرانسه برای چاپ به انتشارات فارابی واگذار شده است. پس با وساطت ایشان با رئیس وقت آن مؤسسه و نیز آقای علیرضا تابش مدیرعامل بنیاد فارابی وارد گفت‌وگو شدم و خوش‌شانسه هر دو نفر به گرمی پذیرای همکاری شدند. همین‌جا مراتب سپاس‌گزاری خود را نسبت به هر دو آقایان، و نیز شخص خانم دوویکتور اعلام می‌کنم که جدا از پدید آوردن اثر، معتبر، چه به لحاظ روش‌شناختی و چه از حیث اصالت نگاه، به نشر واحه اعتماد کردند و در انتشار آن یاری رساندند.

اما تصمیم به مشورت که نشر واحه در چاپ کتاب حاضر، ابتدا از این جهت گرفته شد که شاید بتواند برای خالی پژوهش‌روشنمندی آثار سینمایی و مکتوبات آوینی را اندکی پر کند. همان‌طور که می‌دانیم، طی این سال‌ها به جز مقالاتی بسته و گریخته در مجله‌ی خاصی، تقریباً هیچ پژوهش‌جامعی با نگاه و روش‌شناسی مشخص در زمینه‌ی آثار او به چاپ نرسیده؛ اما از آن‌سو، استفاده‌ی ابزاری از گفته‌ها و نوشته‌های ایشان در برخورد‌های مختلف سیاسی و جناحی به‌وفور دیده شده است؛ پدیده‌ای که البته در نخستین سال‌های پس از شهادت ایشان توجیهی می‌داشته، ادامه یافتن‌اش تا امروز جز ضرر و کج‌فهمی، حاصلی در پی نداشته است. این در حالی است که دیدگاه محرم به فرد آوینی و نگاه جاری در مجموعه فیلم‌های روایت فتح آن‌چنان با فرهنگ عمده‌ی در آمیخته و در خاطره‌ی جمعی ما ثبت شده که به جرئت می‌توان گفت بخش‌هایی از آنچه امروز «فرهنگ دفاع مقدس» نامیده می‌شود، محصول آن فیلم‌ها و آن رشته‌هاست. بنده احساس می‌کردم نشر واحه با انتشار این کتاب می‌تواند نمونه‌ای از پژوهش مورد انتظار ارائه دهد تا شاید مشوق پژوهشگران ایرانی در به چاپ رساندن چنین متونی باشد. البته رویکرد جاری در این کتاب هم مانند هر رویکرد دیگری قابل نقد

است و طبیعی است که بنده نیز به بخش‌هایی از کتاب انتقاداتی داشته باشم. و در اینجا باید اضافه کنم که نفس انتشار چنین کتاب‌هایی فرصتی برای گشودن راه نقد نیز هست؛ چراکه بدون نگاه انتقادی هر اثر هنری یا فلسفی می‌میرد. و مجموعه آثار و نظرات شهید آوینی نیز از این قاعده مستثنا نیست؛ آنها هم اگر از معرض نگاه انتقادی دور بمانند، پویایی و حیات خود را از دست می‌دهند.

امید است کتاب حاضر و بررسی مجموعه مستندهای آوینی در بافت شرایط اجتماعی آغاز انقلاب و جنگ تحمیلی، جایگاه آنها در میان آثار سینمایی و مستند آن دوره و نیز بحث مستقل سینمای مدرن و نسبت تناقض‌آمیز و غیرمنتظره‌ی این مستندها، اسلام‌دور و عقیدتی‌زمان جنگ با سینمای مدرن حساسیتی غیرمعمول به متن می‌بخشد. رسیب می‌شد مواردی به طور خاص در ترجمه اهمیت پیدا کنند که در متون دیگر شاید به این اندازه اهمیت نداشتند. اندک مسامحه‌ای در ترجمه‌ی مفاهیم و اصطلاحات عصری، یکی از حوزه‌های جامعه‌شناسی، سینما، فلسفه، تشیع و عرفان می‌توانست به منطف کردن آن مفاهیم منجر شود و طبیعتاً در درک سینمایی و هستی‌شناختی مستند آوینی خدشه وارد می‌کرد. مجموعه‌ی این حساسیت‌ها، علی‌رغم وسواس سودنی مترجم، به بازبینی کلی کتاب انجامید و انتشار آن را چند ماهی به تعویق انداخت که خبر سیخ‌خانه همکاران ما در هر دو مؤسسه با سعه‌ی صدر و صبوری ناشی از دغدغه‌ی فرهنگی کمال همراهی را با نشر واجه داشتند.

در انتها از لطف آقای علیرضا تابش که در تک‌تک مراحل انتشار این کتاب پشتیبانی کردند، آقای دنی هرمان، رئیس وقت مؤسسه‌ی مطالعات خراسانی در ایران که با رویکردی فرهنگی-پژوهشی با بازبینی نهایی کتاب توسط نشر راحه موافقت کردند و سرکار خانم پاواژو، رئیس فعلی این مؤسسه سپاس‌گزاری می‌کنم. نهایتاً از مترجم محترم، آقای سیدمهدی شاکری تشکر می‌کنم که یادداشت‌های بجا و متقن ایشان و توضیحات‌شان در جهت تطبیق مفاهیم اصلی طرح‌شده در متن با مبانی اسلامی و عرفانی تشیع، قطعاً بر ارزش پژوهشی کتاب افزوده است.